

прояву та сприйняття себе, як особистості, що є фактором формування позитивної мотивації: “Я все можу. Я – творча особистість. Мені все під силу”. Під час такої діяльності шкільні методисти розкривають в собі приховані потенційні можливості, а викладачі вищої школи допомагають їм розкритися, вдосконалити свої професійно значущі якості особистості.

Керівники процесу вдосконалення діяльності спільної методичної служби середньої та вищої школи мали змогу оцінити не тільки глибину знань кожного методиста, але й динаміку зростання наставників як творчих особистостей.

Таким чином, дотримання вище перерахованих педагогічних умов дає змогу зорієнтувати кожного слухача методичної служби на вдосконалення педагогічного професіоналізму.

*У вирішені проблеми
використані підходи Т.Царук*

І.В.Шароваріна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО БАЧЕННЯ ФЕОКТИСТОМ ХАРТАХАЄМ ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ МОВ В ПОЛЬСЬКИХ ГІМНАЗИЯХ ДРУГОЇ ПОЛ. ХІХСТ

Методика преподавания русского языка Ф.А.Хартахая – это сравнительная методика на основе синтетического способа с учетом психологии восприятия, принципа обучения на родном языке, языковедческого перевода, механического и осмысленного чтения и т. д. А сам Ф.Хартахай выявляет себя как историограф, критик, культуролог, методист, научный работник, педагог, практик, переводчик, преподаватель, просветитель, психолог, публицист, рецензент, составитель, теоретик и языковед.

The language teaching methodology can be defined as the comparative methodology based on synthetic means taking into account perceptual psychology, teaching approach in native language, linguistic translating, mechanical and intentional reading.

Російська мова була навчальним предметом польських гімназій дореволюційної Росії. Існувала окрема дисципліна в таких гімназіях – російська мова. Крім цього, саме російською мовою в дев'ятнадцятому сторіччі викладалися в польських гімназіях історія та географія імперської Росії та Польщі. Відразу, вважаємо доречним, звернути увагу на те, що вузьке мовознавче поняття “руська мова” другої половини XIX сторіччя не є тотожним поняттю “російська мова” XX та XXI сторіч і пов'язане із поняттям слова “руський” в широкому історико-культурологічному розумінні. Відомі декілька гіпотез походження та значення слова “руський”. “Руский” – це загальна назва всіх руських, східно-слов'янських культур, на думку Михайла Грушевського, Миколи Костомарова, Олександра Домашенка. В даному випадку слова “руський” та “російський” не є синонімами, синонімом слова “руський” є слово “східно – слов'янський”. На разі, в цій статті, ми зосередимо увагу на педагогічних міркуваннях Феоктиста Авраамовича Хартахая, які представлені в праці – “О преподавании русского языка в польских гимназиях” (Учителя рус. яз. Келец. гимназии Ф. Хартахая) // Циркуляр Варшав. учеб. округа. – 1867. - №2. – С. 74 – 86, 1867. - №3. – С. 128 – 137 // [9.–С.407-432].

Педагогічні особливості Феоктиста Авраамовича Хартахая стосовно історії порівняльного мовознавства та приватної (часної) методики викладання мови. Як зазначає Ф.А.Хартахай, використовуючи здобутки педагогічного досвіду Заходу, педагогіка Росії використовує в своїй практиці синтетичний спосіб початково-елементарного навчання дітей мови. І сам педагог впроваджує цей спосіб в своїй методиці викладання руської мови в польських гімназіях Росії того даного сторіччя. Перед детальним розглядом особливостей методики Феоктиста Хартахая спочатку пропонуємо елементарно розібратися в термінології. З'ясуємо значення терміну “синтетичний спосіб” в нашому контексті. Слово “синтетичний” прийшло до нашої мови із грецької та означає – “посднальний”. Синтетичний, тобто такий, який ґрунтується на синтезі. Слово “синтез” також грецького походження, яке позначає з'єднання, складання. Його термінологічне значення “Словник іншомовних

слів” розкриває так: “синтез – це метод вивчення предмета в цілісності, єдності та взаємозв’язку його частин. У процесі пізнання пов’язаний з аналізом [6,528]. Вважаю за доречно навести термінологічне визначення нового терміну – аналіз. “Аналіз” з грецької мови означає розклад, розчленування – це метод дослідження, що полягає в мисленнєвому або практичному розчленуванні цілого на складові частини. Протилежне “синтезу” [6,35]. Залишився термін “спосіб”, який в нашому контексті має педагогічне навантаження. “Тлумачний словник – мінімум української мови” наводить три значення, з яких два підходять до нашого контексту – перше, напрям, характер дій, метод, прийом для здійснення, досягнення чогось та друге, особливість, манера виконання чого-небудь” [7,376], тобто особливості педагогічного процесу навчання. На думку Феоктиста Хартаха, синтетичний метод “приносить користь під час вивчення рідної мови і може наробити шкоди в процесі навчання польських дітей, зокрема хлопців, нерідної мови” [9,407]. Автор статті “Про викладання російської мови у польських гімназіях” логічно продовжує думку та від загального переходить до конкретного, характеризує компоненти синтетичного способу. “Синтез тільки тоді здійснює вагому допомогу аналізу, коли хлопцям в певній мірі зрозумілі й думка того чи іншого речення, і смислове значення інформації про предмети, про які йде мова в реченні, наприклад, “Маленький хлопчик грає в зеленому саду свого батька” [9,407]. Далі методист продовжує характеристику ознак синтезу, розглядаючи наведене вище речення-приклад. Речення не є проблематичним під кутом мовознавчого аналізу, зокрема граматичного. “Не є складним допомогти навести учневі, який володіє та відносно знає руську мову, знайти в цьому реченні предмет про який йде мова чи підмет, якість цього предмета чи означення і, нарешті, те, як він характеризується” [9,407]. Також методична система Ф.Хартаха розкриває особливості перекладу, як елемента стилістики та як основного засобу педагогічної мовної практики порівняльної граматики. “Але перш ніж, ми заставимо польського хлопчика зробити те, що так легко може зробити наш хлопець, ми спочатку повинні йому, польському хлопцю, перекласти те чи інше речення та пояснити

про що в ньому йде мова. Феоктист Хартахай робить висновок із даного мовного прикладу: “тут синтез не досягає мети, втрачає своє додаткове значення і, відповідно, стає непридатним для початкового елементарного навчання польських хлопчиків і повинен надати основне навантаження аналізу” [9,408]. Як досвідчений практик із теоретико-науковою системою викладання конкретність висновку про синтез для перших двох класів гімназії доповнює узагальненим міркуванням про синтез синтетичного способу, яке полягає в тому, що “синтез не слід зовсім ліквідувати з процесу викладання російської мови в польських гімназіях. Його слід використовувати і він принесе користь за умови якщо викладач підбере засоби” [9,408]. Нам залишається знайти в даній статті методиста Феоктиста Хартахая ті засоби, які, за нашим припущенням, повинні розкриватися в змісті освіти двох навчальних предметів: польської (західнослов'янська мовна підгрупа слов'янських мов) та руських мов (східнослов'янська мовна підгрупа слов'янських мов) у всіх семи класах польської гімназії. Зміст гімназичної дисципліни – “російська мова” всіх семи класів польської гімназії включав навчальний теоретичний та практичний матеріал. Навчально-теоретичний складався із етимології (правопису), синтаксису, словотвору, стилістики. Навчально-практичний полягав в отриманні навичок, які повинні перейти в автоматичні вміння дитини спілкуватися російською мовою із грамотично правильним викладанням власної думки. Освітній матеріал цих чотирьох частин слов'янської філології розподілений із врахуванням вікових, індивідуальних особливостей та особливостей навчального процесу на основі синтезу й аналізу порівняльного методу (з рідної на іноземну та з іноземної на рідну). Подача навчального матеріалу учням відбувалася в простій та зрозумілій формі. Вчителів були важливі досягнення учнів під час процесу навчання, який повинен був керуватися відповідно до учнівських вдач чи навпаки невдач. Зважаючи на складність розмежування навчального змісту, він, практично умовно поділяється на конкретну програму для кожного класу польської гімназії. Пропонуємо навчальні програми чи програмований зміст нерідної мови всіх класів польської гімназії за статтею

Феоктиста Хартахая “Про викладання російської мови у польській гімназії (Учителя рус.яз. Келец. гимназии Ф.Хартахая)” [9,573]. I клас: навчальний зміст складається із знань про частини мови російської мови, зокрема про іменники; знань про відміни та про відмінки, про поняття “зрощення”, про “ідеоматизми” російської та польської мов. Найважливішим в цьому класі є співпраця вчителів польської та російської мов. Весь невідомий навчальний матеріал нерідної російської мови подається на основі відомого навчального матеріалу рідної польської мови. Навчальний зміст II класу та III класу практично ідентичний із навчальним матеріалом першого навчального року. Він не має принципових розбіжностей. До відомого вже дітям додається нове невідоме, а саме: знання про прикметник. Вивчаються його рід, розряди, зокрема якісні, кількісні та ступені порівняння. Вивчається прикметниковий числівник та дієслово. Набуваються навички відмінювання іменників та дієвідмінювання. Вводиться поняття “усічення”, зокрема усічення закінчень. IV клас: закріплюються знання про особи, способи, часи дієслова. Відомі частини російської мови закріплюються та вивчається нова невідома – дієприкметник. Вивчається орфографія у зв’язку із етимологією, будова мови у зв’язку із синтаксисом, синтаксична термінологія, словотвір, стилістика на основі двох видів перекладу: з рідної на нерідну та з нерідної на рідну. V клас, умовно виділявся Ф.А.Хартахаям першим класом старшої школи, мовної школи, яка вже цілковито знає просторічну російську мову і може вивчати літературну книжну мову на зразках кращих, але легких для дитячого сприйняття творів польських письменників. Саме з цього класу починають читати російською мовою серйозну белетристику. До серйозних белетристів Ф.А.Хартахая відносить “Жуковського, Батюшкова, Лермонтова, Пушкіна, Гоголя, Тургенева тощо” [9,431]. Учні VI класу польської гімназії вдосконалювали знання граматики російської мови та читали більш складні твори польських письменників. VII - вивчали твори “найбільш складних прозаїків, але не поетів” [9,429].

Враховуючи концепцію педагога вищої школи сучасності О.В.Домащенко, вчитель-мовник польської

Келецької гімназії для хлопчиків Феоктист Хартахай буде свою методику викладання мов за принципом навчання на рідній мові, зокрема на польській. “Рідна мова та, в якій народжується наша свідомість, в якій формується елементарно-початкові навички мислення. Її не вибирають, як не вибирають батьків. Рідна мова – наше духовна скарбниця, тому тільки вона онтологічна, а все останнє – не більш ніж засіб спілкування. Рідна мова – самий головний скарб кожного, хто думає” [1,70].

І саме головне для нашої педагогічної статті про Феоктиста Хартахая в міркуваннях О.В.Домашенка “Школа повинна спиратися на ті навички мовного мислення, які ”формується у дитини із самого раннього віку. В школі ці навички не формуються, а розвиваються. Якщо ж школа цей факт ігнорує й освіта починається на нерідній мові, свідомість дитини деформується, існуючі навички мовного мислення руйнуються, все це може призвести до самих тяжких для психіки дитини наслідки” [1,70]. “Всі мови, продовжує дослідник, повинні вивчатися на основі рідної мови, а не всупереч їй. Вимагати від дитини, щоб вона відразу почала думати на різних мовах, руйнівна для розвитку її мисленневих операцій справа. Скоріш за все, дитина взагалі не навчиться думати. Знання рідної мови – необхідна основа всієї подальшої освіти. Цим пояснюється особлива роль філологів в школі і той факт, який сьогодні забули, що класична (гімназична) освіта була в основі своїй філологічна, ..., і ... гімназія вчила думати” [1,71].

Весь процес навчання польських хлопчиків Феоктист будує, як вже було зазначено вище, за принципом навчання на рідній мові. Дія цього принципу навчання розкривається в педагогічній діяльності Феоктиста Хартахая в запропонованому ним практичному керівництві для викладання російської нерідної мови в польських гімназіях із польською рідною мовою. Вирішуючи навчальну проблему дієвості пізнавальних процесів дітей та практичну проблему методичного забезпечення вчителів посібниками для правильного викладання мови Феоктист Хартахай постає перед читачем як теоретик та критик, який добре обізнаний із питань історії мовознавства. Ф.Харатахай на основі аналізу педагогічної літератури дає власні поради щодо створення посібника для вчителів руської

мови в польських гімназіях Росії XIX сторіччя. “Із всього, що зроблено для російської мови в польській гімназії можна вказати на підручник Рклицького і на граматику Греча, яка перекладена на польську мову” [9,422]. “Початкові положення руської мови” Рклицького складені в 30-х роках XIX сторіччя, в той час, коли в Росії і філологія, і педагогія перебували в дитинстві”, Ф.Хартахай вважає не можливо використовувати як керівництво, бо “воно не приносить протягом тридцяти років ніякої дійсної користі” [9,421–422]. Зазначаються недоліки – “це книжонка, яка складається із статей географічного та природознавчо-історичного змісту, які наповнені мораллю самої побутової властивості. Всі статейки перекладені міжрядково на польську мову. Російська мова важка, безжиттєва із багатоскладними, часто книжними і ніскільки не зрозумілими словами. В книзі немає ніякого педагогічного такту. Вона відсторонює, усуває з боку дітей першого та другого класу будь-яку працю і позбавляє вчителя можливості робити будь-які випробування, перевірку, дослідження. Якщо вчитель захоче переконатися чи знає дитина ту чи іншу фразу на російських і польських мовах, він всякий раз повинен її зав’язувати очі, але й це даремно, бо завжди отримуєш відповідь із тридцятих вуст, які вчитують із книги переклад фрази, яка вимагається” [9,422]. Єдина позитивна придатність цієї книжки в тому, що “за нею хлопчики навчаються механічному читанню” [9,422]. До посібників із низькою навчальною функцією в польських гімназіях Феоктист Авраамович Хартахай окрім посібника Рклицького відносить ще “Книгу для читання”, якою користувалися в гімназіях тодішньої Росії та навіть, укладений за вимогами нової педагогіки, “Дитячий світ”. Навчальний зміст “Дитячого світу” програмувався для реальної школи і тому статті з природознавства подані “простою, правильною та зрозумілою мовою, перенасиченого маловідомими і самому вчителю-філологу термінами” [9,423], зазначає Феоктист Хартахай. Будь-яка російська грамика також не може використовуватися в польських гімназіях як керівництва для вчителя з російської мови, бо вони складені виключно для нашого юнацтва із врахуванням граматичної, формальної

сторони російської мови. “Як вже досвід показав і постійно показує, ці граматики є досить незначними посібниками для самостійного сприйняття граматичних правил без вчителя-посередника і шкільної практики”, “...вся користь їх полягає лише в тому, що після пояснення вчителем навчального матеріалу “на всі лади”, учень для остаточного його закарбування може “знайти його в тій чи іншій граматиці” [9,423]. В цих невеликих рецензіях трьох книг Феоктист Хартахай виступає як психолог – дослідник особливостей сприйняття навчального матеріалу та дослідник способів подачі навчального матеріалу із найбільшою користю, найбільшим відсотком засвоєння, найбільшим успіхом в навчанні. Ф.А.Хартахай знайшов та сформулював на основі власного педагогічного досвіду, який заслуговує на пошану та визнання, проблеми учнів під час вивчення слов'янських мов. Феоктист Хартахай є укладачем посібника для вчителів російської мови в польських гімназіях на основі принципу навчання рідної мови із врахуванням порівняльного методу. Він умовно уклав посібник, два безсумнівно важливих та необхідних керівництва: порівняльну граматику та хрестоматію для успішного і правильного викладання предмету вчителем якого він був. Міркування щодо змісту керівництв Феоктиста Хартахая враховують вимоги чинної записки, але на жаль, ми не в змозі зараз в ХХІ сторіччі їх зазначити. Укладач граматичного керівництва, за Феоктистом Хартахасем, повинен виконати загальний етап підготовки. Цей етап полягає: по-перше, в неврахуванні старовинних пам'яток слов'яно-руської писемності, таких як “Краледворский рукопис, Остром, Євангелія, Слово про похід Ігоревім, граматики Михайла Ломоносова та Лудольфа” [9,424], але, пам'ятаючи про їхнє існування та поважаючи їхній зміст; по-друге, в постановці практичного значення цих керівництв над філологічним та науковим значенням, бо “посібник неминуче буде вченою дисертацією про подібність польської мови з російською і тому знов таки опиниться досить непридатним” для навчання [9,424]; по-третє, у виборі “п'яти кращих граматик” [9,424]: дві російських (пам'ятаймо про великоруський та малоруський різновид), дві польські та одну слов'янську. Власне методичний

етап укладання порівняльної граматики полягає по-перше, в визначенні подібностей двох мов, а саме польської мови та російської мови; по-друге, у визначенні відмінності двох мов; по-третє у визначенні складностей російської етимології; по-четверте, у виділенні синтаксичних відмінностей двох мов та “наведенні численних прикладів всіх можливих речень, які повинні мати переклад на польську мову” [9,426], по-п’яте, в формулюванні наведених правил, які повинні бути такими, що гарно запам’ятовуються і використовуються на практиці; по-шосте, в створенні додатків за необхідних умов. Ці додатки повинні вміщувати невеликі складні для запам’ятовування правила із роз’ясненнями, як їх слід застосовувати на практиці; по-сьоме, в зведенні всіх зазначених компонентів у збірку порівняльної граматики. Порівняльна граматика принесе передбачений результат тільки поряд з існуванням іншого посібника – хрестоматії [9,426]. Процесу укладання хрестоматії чи практичного додатка до порівняльної граматики не має складних труднощів, бо такі керівництва існують на російській мові та приносять численні результати. Укладач практичного керівництва повинен виконати загальний етап. Цей етап полягає по-перше, в ненаданні уваги тому фактові, що автор упорядник “філолог, граматик або що-небудь в такому дусі” [9,426]; по-друге, у визначенні за взірець практичної граматики Перевлевського, яка перевірена практичним досвідом та схвалена практикою. Власне методичний етап полягає, по-перше, в усвідомленні та вирішенні питання: на якій мові запропонувати це керівництво польським хлопчикам, на російському чи польському? Вирішення цього питання Феоктист Хартахай знаходить в перекладацькій діяльності, а саме в перекладі з польської рідної мови на руську нерідну мову на початковому етапі вивчення мови. На думку педагога, якого переконав власний педагогічний досвід, “польські хлопчики можуть знайомитися з російською мовою тільки за допомогою перекладів з рідної на нерідну; той же досвід показав, що переклади з нерідної мови на рідну польську нічого не додають до знань з руської мови, бо учні завдяки подібності двох мов легко роблять із російської фрази польську, але повністю затrudняються і не можуть зробити із польської

російську” [9,426]. Більш того, Ф.Хартахай, від практики йде до теорії, формулюючи правило, “за яким із двох подібних мов учні повинні перекладати з тієї мови, яку знають, на ту, яку не знають” [9,427]. Знаючи особливості процесу розвитку мовних навичок, Феоктист Хартахай відразу заглядає в майбутнє і вирішує проблему всебічного мовного розвитку дитини, пропонуючи дві частини хрестоматії, “із яких перша повинна бути складена на польській мові, а друга на російській, відступивши при цьому від практичного керівництва Перевлеського” [9,427].

Отже, результати діяльності Феоктиста Хартахая у другій половині XIX сторіччя дозволяють зробити педагогічні підсумки: 1) Ф.А.Хартахай вимагав від учителів обов’язкового врахування філософсько-методологічних принципів: від загального до конкретного, від тотожного до відмінного, від відомого до невідомого, від теоретичного до практичного; 2)особливістю методики викладання мови, за Ф.Хартахаєм, була опора вчителя на загально дидактичні принципи (поступовість, доступність тощо); 3)науковцем визначено розвивальний характер синтетичного методу під час розкриття вчителем специфіки рідної польської мови і встановлено фактор шкідливості цього ж самого синтетичного методу під час усвідомлення школярами специфіки нерідної мови; 4)одним із провідних принципів організації процесу викладання рідної мови він вважав опору на вік та індивідуальні особливості дитини; 5)вагомим педагогічним принципом Ф.Хартахай вважав врахування перспектив подальшого розвитку дитини. Мається на увазі подальший мовознавчий розвиток на підґрунті загальнокультурного розвитку; 6)суттєвою провідною особливістю бачення Ф.А.Хартахаєм методики викладання російської мови в польських гімназіях треба вважати як врахування домінантної функції вчителя в системному процесі навчання, так і відомого навчального матеріалу, мисленнєвого процесу переносу знань; 7)визначення вагомим результатом в процесі навчання практичного виконання над теоретичним запам’ятовуванням та їхньої взаємозалежності; 8)Ф.Хартахай велике значення приділяв

самостійності дитини в процесі формування у неї навчальних знань, вмінь і навичок.

Методика викладання руської мови Ф.А.Хартахая – це порівняльна методика на основі синтетичного способу XIX сторіччя, яка враховує психологію сприймання, принцип навчання на рідній мові, мовознавчий переклад, механічне та усвідомлене читання тощо. А сам Ф.А.Хартахай постає перед нами як викладач, історіограф, критик, культуролог, мовознавець, методист, науковець, педагог, перекладач, практик, просвітитель, психолог, публіцист, рецензент, теоретик, упорядник, мовознавець.

Література

1. Александр Домашенко Язык не выбирают // «Странник» - Донецк, 2003, №1. – С.70-73.
2. Крутецкий В.А. Психология: Учебник для учащихся педагогических училищ. – М.: Просвещение, 1980. – 352 с., ил.
3. Новітній російсько-український словник : Близько 50 тис. слів / За ред. Л.Г.Савченко. – Вид. друге. – Х.: Прапор, 2004. – 1135с. (Серія “Від А до Я”).
4. Нечепоренко Л.С. Педагогика. Учебное пособие. (Краткий курс для иностранных студентов и аспирантов). – Харьков: ХНУ, 2006. – 250 с.
5. Ономастика та етимологія: Збірник наукових праць на честь 65-річчя І.М.Железняк / Відп. ред. О.П.Карпенко. – К., 1997. – С. 224.
6. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наук.думка, 2000. – С.528. – (Словники України).
7. Глумачний словник-мінімум української мови: Близько 6 тис. слів / Відп. за вип. О. М. Єфімов. – К.: Довіра, 1999р. – С.376. – (Словники України).
8. “Українська мова”. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О.(співголови), М.П.Зяблюк та ін. К.: “Укр.енцикл.”, 2000. – 752с.: іл.
9. Ф.А.Хартахай Собрание сочинений/Авт. вступ. ст. и сост. С.А.Калоеров; Порт. работы худож. А.Е.Омельян. – Донецк: Юго-Восток, 2004. – 572с.